

SOARTA FAIMEI

LUI

MIHAI VITEAZUL

Conferință ținută în ziua comemorării eroului
la 22 Novembre 1919

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

Editura societății «Cultura Neamului Românesc»

1919

110.212

Soarta faimii lui Mihai Viteazul

Conferință tinută în ziua comemorării eroului, la 22
Noiembrie 1919.

Conferință de astă seară — căci este o conferință, și nu o cuvântare — are ca scop să arăte o parte care n'a fost luminată pînă acum din soarta, tragică la început și rămasă totdeauna impresionantă, a eroului a cărui amintire se comemorează astăzi în imprejurări cu total extraordinare, a dona zi după deschiderea Parlamentului care este o Adunare Națională, fiind reprezentăți într'însul Români de pretutindeni, și în cel d'intăiu moment în care hramul lui Mihai Viteazul se serbează în Tara Românească liberă și în Tara Românească deplină.

Partea care a fost cercetată din viața lui Mihai Viteazul este cunoscută tuturor: de la Bălcescu încocace și chiar înainte să a cercetat cu cea mai mare luare aminte, adese ori să spus cu foarte mare talent, tot ceia ce priveste luptele lui, și e o bună bucătă de vreme de când izvoarele s-au înmulțit și în tot ce privește acțiunea diplomatică, așa de interesantă și supt raportul dramatic, a marelui Voevod.

Dacă luptele lui sunt impresionante, cum este oricare luptă, acțiunea lui diplomatică, acele chinuri de conștiință de care vorbiam cu cîteva ceasuri înainte la Academia Română, înaintea unui au-

ditoriu alcătuit în parte dintre acei cări mi-au făcut onoarea de a fi față și la această conferință, dacă, zic, luptele lui sănt impresionante, ca oricare luptă, negociațiile diplomatice, care oglindesc starea lui de spirit, chinuită de mustări de cuget, torturată cu privire la lucrurile grozave pe care pare că le simția că se vor indeplini în dauna situației lui și în paguba vieții lui însăși, în care se întâlnesc, pe lîngă aceasta, clipă cu clipă, momente sufletești de o importanță cu desăvîrșire extraordinară, luminoase pentru conștiința lui, partea aceasta este mult mai bine cunoscută de la o bucată de vreme prin marele, deosebit de marele număr de acte diplomatice ieșite la iveală. Fiind Mihai Viteazul în legătură, la toate hotarele, cu atîtea State, cu interesele atîtor neamuri, firește că în arhivele tuturor acestor State, în actele istorice privitoare la toate aceste neamuri se cuprinde și o parte din povestea lui.

Prin urmare luptele lui le cunoaștem de la Bălcescu și puțin înainte chiar de Bălcescu: cunoaștem acțiunea lui diplomatică prin această năvală de acte diplomatice pe care cercetătorii de arhive le-au scos la iveală; este însă o parte, care mi se pare că este cu deosebire interesantă în soarta lui și care nu a fost scoasă la iveală pînă în clipă de față, anume: *cum s'a oglindit Mihai Viteazul în conștiința deosebitelor generații românești care s'au succedat.*

In sine problema aceasta: cum privește un popor, cum privesc oamenii dintr'o epocă pe oamenii dintr'altă epocă, și oamenii cu o stare de conștiință pe cei cu altă stare de conștiință, este fără îndoială interesantă, dar ea mai are în sine și una colaterală, și anume: oricit am vorbi de nedreptatea lumii, de prejudecăți care împiedecă recunoașterea unui om, oricît am invoca atîtea și atîtea piedeci care se pun în calea datoriei de recunoaștere a unui popor, oricum, între felul cum a

fost cineva și între felul cum se oglindește în mintea deosebitilor oameni din deosebite timpuri este o strânsă legătură. Nu e un lucru așa de zădarnic cum se crede popularitatea. Aceasta o poate să ști și cine o are și cine rîvnește la dinșa. Și o pot simți și acei cari nici nu o au, nici nu rîvnesc la dinșa. Nu e așa de zădarnic să cunoști felul cum această popularitate pătrunde în conștiința neamului, cum neamul privește pe fiecare în legătură cu interesele sale de viață și cu sentimentele sale dominante.

Și e mai interesant felul acesta la noi decât la alte popoare. Poporul nostru este un popor adânc înțelegător, mai ales în ce privește psihologiile. Sunt popoare care, supt alte raporturi, pot să aibă o înțelegere mai mare decât a noastră, și pentru că au o experiență istorică mai lungă, pentru că s-au împărtășit de o cultură mai intensă, mai veche, mai solidă; dar cred că rar se poate găsi unul care să înțeleagă pe om mai împede de cum îl înțelege poporul nostru. Este un chip fulgerător de recunoaștere a omului din ochi. Chiar cred că expresiunea „a cunoaște pe cineva din ochi” nu se întâlnește în altă limbă. A înșela pe Românul care n-ar avea de loc cultură și pe care nu l-ai fi văzut niciodată, cu care n'ai avut nimic de face, e totuși unul din lucrurile cele mai grele de pe lume.

Se va zice: atunci de ce atîtea lucruri au ieșit rău în viața poporului nostru? Această nu fiindcă acei cari au făcut răul n'au fost recunoscuți, ci din cauza că răul pe care-l făceau corespundea unor anume interese, nu interesului mare al nației și a terii.

Faptul—și să mi se ierte dacă întrebuințez un cuvînt nepotrivit la o comemorare; dar vorbim de note psihologice ale poporului nostru—,faptul că anumiți oameni spun cu admiratie de cineva, pe care nu-l stimează, dar pe care cu toate acestea îl susțin: „ce porc de cîine !“ (Mare ilaritate), cuprinde în sine și o notă de admiratie, dar și una

de despreț; se arată că omul nu e înșelat, dar, știind că respectivul e așa, îl judecă potrivit cu interesele pe care acesta le satisfacă. Sau, în limbajul special bucureștean, se zice: „ce pișcher!” (mare ilaritate), ceia ce este mai delicat decât cealaltă expresie (ilaritate), și se mai zice: „ce mehenghiu”, expresie din care, iarăși, nu lipsește desprețul.

Poporul nostru cunoaște deci foate bine oamenii, și, astfel, chipul cum se oglindește fiecine în sufletul acestui popor nu e niciodată indiferent. Mai ales la două categorii de oameni: una foarte vastă, cealaltă mai restrânsă, dar stând foarte sus față de cealaltă.

Sunt două categorii de oameni fată de cari felul de a fi înțeles are o importanță deosebită: este vorba întîiu de masele adânci ale poporului, care ni-au dat poesia, populară, ni-au dat legenda istorică legată de cutare sau cutare personajiu, cum au dat întregul tesaur nescris, care a început să fie pus, pe hârtie în timpul mai apropiat, al gîndirii și simțirii acestui popor. Si pe lîngă aceasta, pe lîngă faptul că masa aceasta, constituind o parte asa de vastă a neamului românesc, este interesantă prin felul său de judecată asupra personalităților istorice, mai este cineva a cărui judecată are, la orice popor, și prin urmare și la al nostru, o deosebită însemnatate. Este vorba de cărturari, și anume de aceia cari au darul superior, dumnezeiesc, aş zice, fiindcă orice creațiune, orice poesie — în grecește poesie și creațiune este același lucru — este ceva dumnezeiesc, ceva care adaugă la ceia ce există și sporește ființa lumii.

La acei cărturari cari sunt poeti, felul cum se oglindește o personalitate istorică este fără îndoială deosebit de interesant pentru înțelegerea mai bine a însoșii acestei personalități.

Dar, tot înainte de a intra în cercetarea soartei de care s'a învrednicit Mihai de-a lungul veacurilor, mai este un lucru asupra căruia țin să atrag atenția d-voastră. Nu numai din punctul de vedere al

eroului, al omului superior, al viteazului, al bărbatului politic și înțeptului socotitor al rostirilor unei țări, nu numai din acest punct de vedere este interesantă judecata pe care lumea o rostește asupra lui și o păstrează în adâncurile sale sau o înfățișează în scris la suprafață, ci generațiile înseși, care se succedă, își dau valoarea lor proprie după felul cum apreciază figurile reprezentative ale unui popor. Astfel putem judeca valoarea unei generații din poporul nostru, între altele, și nu într'un rînd inferior, ci într'un rînd superior, după felul cum figurile vrednice de respect, vrednice de recunoștință, acelea care trebuie să trăiască în sufletele fiecăruia, sporind vitalitatea acestui suflăt, după cum aceste figuri, zic, se oglindesc în sufletul acestei generații.

De aici rezultă și o învățătură, arătând cum deosebitele generații au înțeles și cinstit pe acei cari au stat în frunte, cari au stat cu drept și folos în fruntea neamului nostru. Învățăm astfel și generațiile care vor veni la lucru, în primul rînd generația care se formează astăzi și pe umerii căreia se va sprijini o sarcină de care nu-si dău sănătici aceia dintre dînsii cari sunt mai înaintați cu înțelegerea, cari au depășit vîrstă lor prin prevestirea rolului care li revine. Totdeauna are o valoare educativă să arăti cum s-au judecat oamenii mari ai unei generații de aceleia care au urmat; dar nici într'un moment mai mult ca în momentul de față, cînd generația care va sprijini România pe care noi acum o înjghebăm și o închegăm, nu trebuie lăsată cu morala străzii și a localurilor de petrecere, cu morala gazetelor con grote și cu aceia a unor teatre care s-au deprins a nu înțelege însemnatatea pe care trebuie s'o aibă în educația poporului nostru. Această generație trebuie smulsă și de la stradă, și de la presa infamă, și de la calomnia politică, și de la injuria care circulă liberă, și de la teatrul asa-numit modern, care e cu atît mai modern, cu cît e mai stricător de moravuri,

pentru a fi adusă la adevărata cultură, care singură poate să întemeieze opera pe care ostașul a îndeplinit-o. (Aplause inflăcărate.)

Dacă vom lăsa pe copiii noștri să fie în marea lor majoritate ca stricății pe cări-i văd pe stradă la București sau în alte orașe, toată truda celor cări au vărsat atâtă singe și au cheltuit atâtă muncă, toată ar fi cu desăvîrșire pierdută. Și e dator să lucreze întru aceasta, nu numai educatorul de meserie, indemnăt de Stat și pus de Stat să îndeplinească această misiune, fiind răsplătit pentru silințile lui, ci fiecare din noi e dator să se prefacă în profesorul fiului, fratelui, aproapelui său mai tînăr, pentru a-l ridica prin orice mijloace și, între altele, printr'unul cum este comemorarea eroilor, la înnălțimea misiunii care-l așteaptă.

Acestea spuse, venim la însăși faima eroului a cărui amintire o cinstim astăzi.

În cuvîntarea de la Academie am atras atenția asupra unui lucru, a unui lucru de altminteri foarte bine cunoscut, dar care nu strică să fie relevat din cînd în cînd, fiindcă el cuprinde și puțină morală presentă, puțină învățătură contemporană.

Mihai Viteazul n'a fost în vremea lui un om extraordinar de popular la propriul său popor: boierimea era deprinsă de foarte multă vreme să nu se mai lupte și găsia avantagiu să trăiască astfel; culegea roade bogate după celalt fel de a trăi decît felul vitejiei. Evident, boierimea românească, deși i-a dat lui Mihai pe Buzău, pe Calomfirești și atâtia viteji trecuți în legendă, nu era în faza cea mai strălucitoare a ei. Nărvăuri rele, venite de aiurea, decadență d'innăuntru contribuise să facă din această boierime oameni nu tocmai vrednici de marii înaintași din secolul precedent, al XV-lea. Oricum, Mihai Viteazul a căzut greu celor dintr'o vreme cu dînsul: lua pe boieri de la răgazul lor, de la intrigile și uneltirile împotriva Domnului, de la planurile lor de a se substitui Domnului sau de a ajuta pe altul care voia să i se substitue. Îi lua

și-i trimitea într'o mobilisare permanentă, — și se știe că, precum în timpul nostru săt persoane foarte doritoare, pentru scopurile cele mai patriotic, de a demobilisa armata română, luindu-și evident sarcina de a demobilisa în acelaș timp și pe Unguri, și pe ai lui Denichin și pe bolșevici și poate și pe Petliura ori chiar și pe Bulgari (Risete), plus alți vecini pe cari ni i-am făcut dușmani fără să fi fost nevoie, chiar dacă avem ceva de împărțit cu dinșii, precum, zic, în timpul nostru săt atîția cari văd salvarea patriei în demobilisarea generală numai a noastră, după care, din motive de filantropie, vom fi urmati în demobilisare de toți vecinii noștri, cari ne iubesc aşa de mult (ilăritate), tot aşa erau persoane care cereau „demobilisarea generală” și pe vremea lui Mihai Viteazul. Boierii nu erau numai mari proprietari de pămînt, erau și crescători de vite și neguștori. Negoțul cel mare îl făcea și Vodă, dar în foarte multe casuri îl făceau boierii. Banii cei mulți erau în mîna acestei aristocrații, și țeranii au căzut în robie, cum am explicat aiurea, tocmai din faptul că n'aveau bani.

Domnul datora bani pentru tributul Turcilor, și Poarta nu primia să-i deie altceva în loc de bani; bani aveau numai boerii, cari făceau negoț cu Ardealul, cu Polonia, și prin urmare țeranul, cînd era strîns să dea bani, el, care era bogat, dar nu în monedă, se ducea la boier și-i dădea o moșie pe un pumn de aspri cu care să se satisfacă nevoile bănesti ale Domnului, pentru tributul datorit Portii.

Prin urmare boierii aceștia nu erau bucuroși de războaie. Foarte îndemnateci în a unelti, foarte ambicioși, pentru dinșii său pentru alții, realizînd cîștiguri în jurul chestiunilor politice pe care nu totdeauna le resolvau cu „mîni curate” — pentru a întrebuinta formula cea mai recentă (Surîsuri), — boierii aceștia, cari erau, pe lîngă toate, și minuitorii de bani și sporitori de bani prin negoț, ar fi dorit să fie pace. Pacifismul boierimii nu se împăca de loc cu politica lăngilor sforțări, ma-

rilor perspective și grezelor jertfe a lui Mihai. Aceasta e sigur. L-ar fi vrut împăcat odată cu vecinii lui, dând voie țărui să trăiască mult mai liniștită. Erau doritori, nu ca urmașii lor, peste trei vescuri, să se folosească de sacrificiul lor, ci ca ei să tragă acum toate foloasele.

Iar, în ce privește țărâimea, această țărâime, într'un moment, din cauza legăturilor lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory, principale Ardealului, fusese strămutată din libertatea sa anteroară într-o situație de șerbie, de legătură cu pămîntul. În sensul că omul nu se putea desface de acest pămînt, fiindcă aşa era în Ardeal pentru țărani, români în ceea mai mare parte, cari formau șerbii Ungurilor. La o nevoie mare a lui Mihai Viteazul, în 1595, după Călugăreni, când Giurgiu-l era stăpinit de Turci și București ocupați, când cetele de călăreți ai Sultanelui mergeau pînă în văile Carpaților, Mihai Viteazul fusese silit, cerind ajutorul lui Sigismund, să-i făgăduiască că va face din țara sa „una“ cu Ardealul. Izvoarele contemporane spun că Báthory se considera ca rege al celor trei provincii reunite într-o Dacie care n'ar fi fost românească, ci tocmai împotriva ideii naționale românești, o Dacie care, dacă ar fi rămas, Dacia noastră nu s'ar mai fi ivit-niciodată n'am fi trăit s'o vedem cum este acumă. Sigismund a impus lui Mihai condiții foarte grele, și boierii le-au primit bucuros: era o favoare pentru dinșii ca Domnul să nu-l judece, ci să aștepte hotărîrea cea din urmă de la principale Ardealului; și, în ce privește pe țărani, boierii aveau tot folosul ca aceștia să nu se mai miște de pe locurile lor, să nu mai fie ziceau ei, îmbulzeală și învălmășeală, ci și în Tara-Românească să fie rînduială, rînduiajata de robi a Ardealului unguresc.

Așfel, țărani ajungînd să piardă libertatea de odinioară, pentru a fi înrădăcat cu de-a sila în pămîntul care nu mai era al lui, căci de multă vreme boierii îl cumpăraseră pentru pumnul de aspri datorit Sultanului, natural, el nu purta simpatie politicei lui Mihai Viteazul.

Mihai deci nu s'a coborit de-a dreptul în legendă în zilele chiar ale vieții sale. Acesta este un adevar, și trebuie să-l recunoaștem, dacă n'ar fi pentru altceva, căcar pentru ca să se învețe alte vremuri să nu judece oamenii cei mai folositori și mai capabili ai epocii lor după foloasele pe care le pot avea de la dînșii, după foloasele imediate pe care le poate avea fiecare, ci după foloasele mai depărtate pe care le poate avea națiunea întreagă cine știe cînd. Caci niciodată sapta mare și omul mare nu rămîn fără folos pentru o țară, numai cît, pentru ca sămînta cea bună să poată rodi, ea nu trebuie aruncată astfel ca să o poată mîncă păsările lacome, ci trebuie ca în brazda adîncă sămînta, căzînd de sus, să se coboare până acolo în pămîntul de hrană, încît să nu o poată scormoni nici vietățile cele mai lacome.

Prin urmare nepopular a fost Mihai Viteazul; n'au plîns mulți cînd a fost dus în mormîntul lui din mănăstirea părintească și a strămoșilor, la Dealu. A rămas foarte multă vreme neplîns în acest mormînt al lui. I s'a adus capul pe furîș, — bici nu se știe precis de cine, căci descoperirile mai nouă par a arăta pe un altul decît pe acela dintre Buzesti în sâma căruia se pune fapta, aşa cum spune piatra ce stătea odată de-asupra capului smuls profanatorilor. Si a zăcut acolo multă vreme aproape neștiut; nu s'a așezat de-asupra mormîntului vre-o piatră mare ca pentru un Domn, la dreapta bisericii. Lespedea aceasta domnească am pus-o abia noi, cei de acum, și cu prilejul hramului de astăzi trebuieau coborîte moastele supt dînsa, în frumosul mormînt de la mănăstirea Dealului, care așteaptă de la 1913. Pe inscripția, pe care o dictasem atunci, stă scris: „și așteaptă îndeplinirea Scripturilor“. Scripturile s'au îndeplinit, și linistea și-ar fi putut-o cîştiga definitiv Voevodul, de n'ar fi intervenit în ultimul moment motive, de sigur foarte bune, foarte oneste și foarte admisibile: grija de o solemnitate mai mare, cum mi s'a spus, a făcut ca în ultimul

moment strămutarea capului lui Mihai Viteazul de la Mitropolia din Iași, unde a fost puțin cam uitat, la mănăstirea Dealului, să se opreasă. Ea va fi deci cînd va fi; nu știu cînd, odată ce nu am puterea de a hotărî și odată ce peste hotărîrea luată s'a trecut, din motive foarte bune și loarte practice, dar eu rămîn la părerea că era foarte frumos că astăzi, în loc să vorbim de aici, să fi vorbit la Tîrgoviște, după ce s'ar fi sfîrșit măreția ceremoniei asupra capului lui Mihai Viteazul trecut prin Moldova, Bucovina și Ardeal, străbătind tot pămîntul romînesc, la cea d'intâi aniversare a îsprăvii mari pe care a îndeplinit-o generația noastră, pentru ca apoi rămășițele Domnului viteaz să odihnească lîngă părinții și strămoșii cari au fost. Nu acus pe nimeni, și aştept și eu hotărîri care nu depind de mine.

Inchizînd această parentesă, zic încă odată: Mihai Viteazul n'a fost popular pe vremea lui, morîntul lui n'a fost plîns, locu-i de odihă n'a fost încunjurat de recunoștință. Un partid în legătură cu politica lui a existat, un partid creștin în contra Turcilor. Din acesta s'a ridicat la tron Radu Șerban, care a cîștigat cele două strălucite biruințe de la Brașov, una dintr'însele aducînd moartea lui Moise Szekély, printul Ardealului, cealaltă punînd în primărie de moarte pe succesorul lui, Gabriel Báthory. Partidul acesta, continuat, mai tîrziu, ca partid creștin, ca partid dușman al robiei față de Turci, a ridicat pe tron pe Olteanul Matei Basarab. Politica lui Matei Basarab a trecut pe urmă asupra lui Constantin Brîncoveanu, și politica aceasta a fost înnecată în singe numai în ziua cumplită cînd, la Constantinopol, a fost tăiat Brîncoveanu cu copiii lui, — o întreagă dinastie de aspirații către independentă națională, către o viață mai liberă, mai măreată.

Dar una este să incătenesti politica cuiva și altceva este să trăiești sufletește în amintirea însăși a omului care a îndeplinit fapta.

Cred însă că în momentana lipsă de popularitate a lui Mihai Viteazul, în acea secetă de iubire care încunjurat mormintul jertfirii sale, mai este un motiv: Mihai Viteazul a avut multe din însușirile Românilui, dar a avut și calități care nu erau ale rasei noastre. Singele lui nu era întreg românesc; mama lui era Greacă, și astfel o îndrăzneală meridională un avînt sudic, o căldură care la noi se întărișea ză mai discret, mai stîmpărat, se întineste în personalitatea lui. Dacă boierii puteau să-i înțeleagă temperamentul și dacă numai interesul să împiedeca să aprecieze acest temperament, în ceia ce privește multimea, poporul de jos, care ținea așa de mult la Ștefan-cet-Mare fiindcă-i sămăna, el a ținut mai puțin la Mihai Viteazul, pentru părțile în care nu-i sămăna. Poporul acesta, răbdător, îndelung socotit, poporul acesta sfios de obiceiu, ceia ce nu exclude mari hotărîri în ceasuri grele, poporul acesta care din generație în generație pînă că desăvîrșeste, fără învățătură, o cunostenie moștenită de la străbuni— și aceasta face că aventura la dinsul n'a prins niciodată, cum nu poate prinde nici în timpul nostru, prin această superioară filosofie morală a poporului nostru—, poporul românesc pare că a ținut de rău, într'un moment care a durat decenii întregi, pe Mihai Viteazul tocmai pentru cetezanta lui, pentru mîniosul lui avînt, pentru setea lui de biruință, pentru lăcomia lui la cuceriri, pentru dorința lui de a îndeplini imediat gîndul care-i fulgera în minte, — el obișnuit să poarte îndelung gînduri din care nu toate se îndeplinău. Aceasta nu înseamnă că poporul nostru era superior lui Mihai Viteazul, dar numai că o nepotrivire a existat. L-au admirat pe Mihai fără îndoială voinicii lui, ostașii lui, dar masa mare a națiunii, chiar cînd l-a înțeles, a avut reserve față de dînsul.

E foarte interesant să caute cineva în înșeși izvoarele timpului felul cum se oglindeste el în mințea contemporanilor.

Pentru a-i povesti isprăvile, un boier în serviciul fraților Buzești, cei mai însemnați sprijinitori ai Domnului, un logofăt — o spun ca să nu-și facă cineva ideie exagerată despre boieria scriitorului — a povestit în românește — și este cel mai vechiu document narrativ al limbii românești — cariera lui Mihai Viteazul. Această povestire s'a cuprins pe urmă într-o cronică mai întinsă, redactată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Este o cronică foarte frumoasă, pe înțelesul oricui, din care am dat două ediții populare. În intențiile mele „populare”, și nu în realitatea lucrului. Ca să fi dat o ediție cu adevărat „populară” ar fi însemnat ca ea să fi pătruns foarte adinc în popor, și pentru aceasta trebuia să fie trasă în sute de mii de exemplare, dar aceasta înseamnă că ar fi fost cumpărători pentru așa ceva sau oameni bogăți, cari să fi zis: ieau eu, pentru Liga Culturală, 100.000 de exemplare din Viața lui Mihai Viteazul. Nu-și poate închipui cineva că recoltă de vitejie și ispravă vine din răspîndirea unei cărți bune în mijlocul poporului care o aşteaptă nesătios, cu sete nesăturată de carte bună. Ei, nu s'a întîmplat. Cronica va trebui însă, fără îndoială, să fie retipărită pentru o adevărată răspîndire în popor. E scurtă, e caldă, e cîineinte și duioasă. În ce privește pe Mihai Viteazul, cu toate că părțenește pe Buzești și face ca faptele lui să nu plece de la dînsul, ci de la boierii care-l încoujurau, în ce privește pe Mihai, nu odată prețuirea e cu adevărat mișcată și mișcă, prin urmare, ca toate lucrurile duioase, și sufletul nostru.

Iată în ce cuvinte înseamnă moartea lui Mihai acest cronicar contemporan.

Voiu cîta eu acest pasaj din cronică; privitor însă la felul cum Mihai Viteazul se înfățișează în literatura poetică, însușirile mele nemergînd până ateo încât să vă dău o lectură convenabilă, am rugat pe soții Armașescu, cari au folosit Ligei și în

alte împrejurări, în călătoria prin Basarabia, să fie buni să ni cetească versuri în această seară. Așa încât, atunci cînd vom ajunge la partea literară, poetică, pentru fiecare bucătă vom ruga pe unul sau pe celălăt să recite din Bolintineanu sau din alții bucătăile caracteristice. Fiind vorba însă de o simplă bucătă de cronică, e păcat ca oameni de prinși să cetească frumos să-și piardă silințile, cînd aceasta o pot face și eu.

„De acolo se ridicără și veniră în luncile Turdei, și deaderă multămită lui Dumnezeu, și merge Mihai-Vodă la Basta Giurgiu de se rugă, să-i dea cîtăva oaste ajutor, ca să se ducă la Făgăraș, să scoată de acolo pe Doamna și pe fiu-său Nicolă-Vodă, că era acolo închiși de Uuguri de cîtăva vreme; iar Basta Giurgiu, fiind amestecat cu Ardelenii, cu multe sfaturi rele și viclene spre Mihai-Vodă ca să-l ombare, din gură i să făgăduia să-i dea Nemții ajutor, iar Basta făcind meșteșug viclean, că zise lui Mihai-Vodă ca să-și trimită toate oștile înainte la Făgăraș, numai să rămîne el cu toată Curtea lui, și, trecind cîteva zile, să va da ajutor. Și după cuvîntul lui cel viclean făcu aşa. O, bun prilej își făcu Basta spre pierderea bunului și viteazului Mihai-Vodă! Iar, cînd fu într-o dimineață, văzu Mihai-Vodă oaste nemțească viind către cortul lui, unii călări, alții pedeștri, și socoti Mihai-Vodă că aceștia sănt ajutor lui, și nimică de dinșii nu se temea. Iar ei, proleții, n'au fost ajutor, ci vrăjmași. Și, dacă văzu că sosesc, ieși Mihai-Vodă din cortul său înaintea lor vesel și li zise: Bine ati venit, voinicilor, vitejilor! Iar ei se răpeziră asupra lui ca niște dhânnii sălbătece, cu săbiile scoase, ci unul deade cu culita și-l lovi drept în inimă, iar altul degrabă îi tăie capul. Și căzu trupul lui cel frumos ca un copac, pentru că nu știuse, nici se înălțise sabia lui cea iute în mină lui cea vi-

tează. Si-i rămaseșe tropul gol în pulbere aruncat. Că aşa a lucrat pisma încă din începutul lumii, că pisma a pierdut pe mulți bărbați fără de vină, ca și acesta. Căci era ajutor creștinilor și sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cît făcuse pe Turci de tremura' de frica lui; iar diavolul cel ce nu vrea binele neamului creștinesc nu l-a lăsat. Că iată că cu meșteșugurile lui au intrat prin inima celor răi, vicenii, până-l dederă și morții, și rămăseră creștinii, și mai vîrtoș Tara-Românească, săraci de dînsul. Pentru aceasta dar cade-se să blestemăm, toți creștinii, pe neamul Ungurilor, mai vîrtoș căci sunt oameni răi și vicenii încă din felul lor; asijderea și pe Basta Giurgiu, căci au ascultat pe domnii ungurești de au ucis pe Mihai-Vodă, fără de nicio vină. Unii ca acei să fie anatema."

In sfîrșit, cronicarul, arătînd soarta lui Basta, spune, ceia ce nu e adevărat, că a murit ucis și el.

Voiu releva un lucru: că o parte din această povestire e luată dintr-alt izvor contemporan care nu e românesc, ci grecesc. Mihai Viteazul a fost foarte multă vreme nădejdea tuturor neamurilor răsăritene. La Academie am arătat cît de mare i-a fost jertfa pe care a făcut-o pentru noi, cum a sacrificat tot ce iubirea popoarelor pregătia pentru dînsul numai ca să rămiște până la capăt în legătură cu neamul nostru. După moartea lui, cînd s'a socotit hîrtiile cele mai tainice pe care le păstra, s'a găsit scriitori de la acei creștini cari-l chemau ca pe „steaua lor orientală“. Si în oastea lui au fost întrebuițate elemente creștine care veniau din Balcani. Popoarele acestea din Răsărit l-au pomenit în cîntecul lor; sint cîntece populare grecești care vorbesc de Mihai, și sint poeții culti, ca Vistiernicul Stavrinos, izvorul cronicii Buzeștilor, și un dascăl de școală, Palamide, profesor la Ostrov, cari l-au cîntat pe Mihai.

Cele d'intăiu cîntecă despre Mihai n'au venit deci de la noi, ci de la ceilalți. De ce? O înțelege oricine: fiindcă la ceilalți era mai multă suferință decât la noi, și altfel vezi din adîncul robiei, la un veac după supunere, pe acel care vine cu o veste de izbăvire, și altfel vezi, cînd tu însuți n'ai fost rob, pe acel care a vrut gloria, înnălțarea, lărgirea hotarelor tale, dar pe care nu-l chemă o patimă aşa cumplită cum e patima celui care a robit astă vreme la pagini. Mai mare lucru era deci Mihai pentru ceilalți decât pentru noi.

Si mai e ceva de la al tău, ce nu aștepți! Si cît ești de puțin mulțumitor cînd poate îți dă și ceva mai mult! Față de străinul însă pe care-l știi că nu ti-e dator cu nimic, ești foarte recunoscător pentru putinul care cade de la dînsul. Mihai nu era dator Grecilor nimic; singele lui în niciun fel nu-l îndemna pentru politica lor; cine știe cît amestec era și în acest singe grecesc după mamă! Prin urmare ceilalți, cari nu și-l știau dator cu nimic, erau mai aplecați să-l cînte decât ai noștri, pentru cari orice ar fi făcut era ceva mai puțin decât datoria lui față de ei; căci ce nu datorești poporului tău! Este în această privință o datorie aşa de absolută, încît nimic nu poate să treacă mai presus decât dînsa.

Deci la noi, cu privire la Mihai Viteazul, pagini de cronică mai duioase decât cea pe care v'am citat o, nu întîlnim. Poesia populară, care l-a luat pe Stefan-cel-Mare îndată după moartea sa, care a făcut dintr'însul favoritul ei, poesia populară, zic, a trecut pe lîngă Mihai Viteazul, și nu cunoșc în cîntecul nostru popular nimic care să-l arăte numai pe dînsul și să se fi păstrat și într'o formă'n care meșteșugul poetilor de mai târziu să nu se fi amestecat. Știi că poesiile populare „culese“ de Alexandri sunt pe trei șterturi ale lui și numai pe un ștert, dacă o fi și acesta, ale poporului însuși. Pe vremea aceia se credea că țeranul, cu cîntecul lui, trebuie pieptănat, frisat și parfumat înainte de

a-l presinta în saloanele boierimii; un cîntec de țară cum să-l presinți fără a-l aduce pe o tablă de argint, în mîna unui lacheu înmănușat! Așa încît să nu căutați pe Mihai, cum a trăit în poporul românesc, în această fază a poesiei populare, evident prefațată și aristocratisată de Vasile Alecsandri.

Căci—o spun în treacăt—cîntecul nostru popular, din nenorocire, n'a fost strîns cînd se cuvenia și unde se cuvenia. Sînt de sigur atîtea văi, cu totul răzlețe, în care se ascund cîntece de te-ai uimi. La noi însă s'a trecut de la artificialitatea de salon la folklore, la filologie, și, fiindcă știința-ei, care-și arogă dreptul exclusiv de-a aduna poesile populare, nu se găsește pe toate cărările, se poate întîmplă ca, până să vie cei cu știința, singurii în stare să adune „folklorul”, să fi dispărut însăși poesia populară (ilaritate). Cam ceia ce se întîmplă cu pacientul care nu se multămește cu doctorul din localitatea lui și așteaptă să-l curarisească doar o mare celebritate, care trebuie adusă cale de cinci zile de tren; până să sosească celebritatea, se poate întîmplă ca pacientul să „sucombe”. (ilaritate, aplause.)

Prin urmare îmi pare rău că în partea aceasta privitoare la poesia populară nu pot să mă întind mai mult din lipsă de informații.

Cronici muntene mai întinse, după povestirea lui Stavrinos, un Grec, și a anonimului despre care a fost vorba, logofătul Buzășilor, nu întîlnim.

Supt raportul cronicilor, ca și în atîtea alte privințe, Țara-Românească, mai rău încunjurată cultural decît Moldova, a fost mai slăbănoagă: Moldova a avut cronicari importanți înainte ca principatul muntean să fi putut merge pe urmele Moldovenilor. Vremea lui Brîncoveanu, cu toate aspirațiile lui către mărire, nu era o vreme de vitejie, așa încît foarte mult din înțelegerea pe care o vrîstă de oaste, de vitejie ar fi avut-o pentru Mihai nu mai

era, și o cronică scrisă în vremea Brîncoveanului nu putea să deie nota de pricepere a epocii lui Mihai. E o jale să iei cealaltă cronică a Terii-Românești, scrisă de Constantin Căpitânul din familia Filipescu, cronică redactată pe vremea lui Șerban-Vodă Cantacuzino, puțin înainte de suirea pe tron a lui Brîncoveanu, și să vezi cum, culegîndu-se informații de îci și de colo, se vorbește de Mihai. Evident vitejia lui nu rămîne nerecunoscută, nici de celălalt cronicar de pe la 1680, dar ce deosebire!

Constantin Căpitânul va spune că nimeni nu cunoaște începuturile lui Mihai, dar el le-a aflat: era o femeie la Piua Petrei, la vârsarea Ialomiței, unde ființă un oraș care s'a dărîmat, și la dînsa sedea în gazdă un gelep din Tarigrad, cumpărător de vite. Acest gelep s'a îndrăgit de femeia aceia, și la plecarea gelepu lui ea era în așteptarea unui mic gelep (ilaritate). Atunci el a dat femeii o sumă de bani și în același timp un inel, și i-a spus că, dacă micul gelep așteptat era să fie un gelep masculin, să vie să-i arăte inelul și în urmă se va îngriji el de soarta copilului¹. Dacă n'ar fi fost deci femeia din Piua Petrei, și suma de bani, și inelul, și îngrijirea gelepu din Tarigrad, fără să mai vorbim de alte lucruri, care nu ne privesc pe noi (mare ilaritate), evident că n'ar fi avut neamul românesc pe Mihai Viteazul.

Apoi, la început chiar se spune: „și, luînd Domnia, mari vrednicii au făcut, mai vîrstos cu vitejiile, de au supus Turcii, Ungurii, Moldovenii, de era și iaste mirare.“

Restul arată că avem o foaie cu un cărturar prost, un compilator savant, dar lipsit de darul originalității și de simțul lucrurilor mari. Cronicarul care scria cu optzeci de ani în urmă vibra altfel la amintirea faptelor lui Mihai. Ceia ce spune el e la întîmplare: părțile cele mai frumoase sunt luate din izvorul grecesc de care a fost vorba.

¹ Așa ceva se spune și în legenda lui Ioan Corvinul ca fiu al regelui Sigismund.

Cind se ajunge la moartea lui Mihai, iată tot ce și poate stoarce scriitorul.

„Dar scurtă bucurie căci Baștia tălharul, văzind vitejiile lui Mihai-Vodă, și numele cel mare ce-l dobindise, au intrat pizma în inima lui, ca să omoare pre Mihai-Vodă, precum au și făcut. Că au trimis într-o dimineață niște Nemți de l-au omorât supt cort, la Turda, neștiind el nimic de aceasta și nefiindu-i ostile lîngă dînsul. — că le trimesese la Făgăraș să scoată pre Domnia-sa și pre coconi, carii îi închisease Ciachi Ișfan, până a umblat Mihai-Vodă la Beciu. Ci dar acest sfîrșit au luat Mihai-Vodă, că cu înșelăciune l-au omorât. Care au supus Domnia lui pre Tarci, pre Moldoveni, pre Unguri...“

Și la urmă, la capătul acestui stil sec de cărturar, „de îi avea ca pe niște măgari pe toți“! (ilaritate.)

Iată, prin urmare, cum epoca liniștită, bogată, înfloritoare supt raportul material a lui Brîncoveanu putea să înțeleagă rostul cuceririi și stăpînirii lui Mihai.

Dar nu erau povestitori ai trecutului românesc numai în Muntenia, erau și în Moldova, unde am spus că pe atunci cronică era cu mult înainte ca în Țara-Românească. Era în Moldova marele cronicar Miron Costin. Ei bine, nu și poate închipui cineva cât de puțin simț al măririi lui Mihai, al rosturilor lui adevărate, al misiunii pe care a îndeplinit-o se află la cronicarul acesta mare moldovean. Intăiu cunoaște lucrurile aşa de rău, dar nu se sfiește să le spuie, deși le cunoaște rău.

Se încurcă astfel în chip lamentabil toată cariera lui Mihai Viteazul. Miron Costin nu știe nici cine i-au fost predecesorii, nici împrejurările în care și-a început Domnia, dar, necontenit cu gîndul la cuvintele Scripturii, îi face morală lui Mihai că s'a apucat de lucruri prea grele și afirmă că el se putea accepta să aibă sfîrșitul pe care l-a avut. Cind e vorba de moartea lui Mihai, niciun cuvînt de părere de rău nu are; nu-l închioară ucigașul, ci constată că

asa se intimplă cu cine a pierdut calea omului smerit la suflet, supus față de acei cari sunt mai mari și mai tari decât dinsul.

Si totuși Miron Costin a purtat haina de ostaș: — asa era portul boierilor —, de și ostaș mare în vremea lui n'a fost. Nu ni-l închipuim numai decât cu călimările 'n brâu, dar merita să le poarte în locul săbiei, dacă de cel mai mare nume de viteaz din toată istoria neamului nostru n'a fost în stare să spuie decât atât.

Si dacă Miron Costin îl judecă astfel pe viteaz ce să mai vorbim de ce puteau spune oamenii din secolul al XVIII-lea, din împrejurimea Domnilor fanarioti, formați în școala grecească care avea foarte multe părți bune, dar pentru care tot ce însemna îndrăzneală, cavalerism, jertfă stătea asă de departe!

Cînd ne-am ridicat din această toropeală, cînd renașterea noastră a început, în cele d'intâi decenii ale veacului al XIX-lea, Mihai Viteazul era pentru Gheorghe Lazăr un nume, un nume frumos pe care, întimplător, în cuvîntările sale de la Sf. Sava, îl putea pomeni.

Un istoric, la începutul veacului, care să se ocupe de trecutul românesc pentru a căuta într'însul elemente de înălțare în present, nu era. A venit din Ardeal, din părțile Sibiului, Aaron Florian, om foarte respectuos față de autorități, foarte sărgincios profesor, și cînd era vorba de istoria Babilonienilor și Asirienilor, pentru cari avea o deosebită simpatie, și nu străin întru toate de istoria poporului său. Florian a scris o Istorie a Românilor.

S'a găsit atunci, cînd a scris el Istoria Românilor, doi oameni cari au crezut că trebuie desfăcut capitolul despre Mihai din cartea lui Aaron Florian spre a fi comunicat deosebit poporului nostru. Așa incît cea d'intâi istorie a lui Mihai Viteazul este acest capitol, vre-o sută de pagini din istoria lui Florian.

Acest act al celor doi, fără niciun nume, fără nicio importanță altfel, cere o explicație! Cum s'a ajuns că Mihai Viteazul, neînțeles de contemporani, înjosit dă acei cari au venit după dânsul, uitat un întreg veac, al Fanarioților, nesocotit la dânsul acasă și peste hotarele principatului, în celealte țări românești, cum s'a ajuns că Mihai Viteazul s'a putut împărtăși de o favoare aşa de mare la începutul veacului al XIX-lea?

Iată explicația: o oaste nouă românească se întemeiază la începutul epocei Regulamentului Organic. La 1834, cind au pornit Domniile reglementare, această oaste există. Poporul nostru, care păstrase ascuns în el ce avea mai adînc din ființă sa, dorul de vitejie, și care nu-și renegase nobila origine și trecutul aşa de glorios, a iubit adînc această armată. A fost o serbătoare pentru țoți cind pentru întâia dată ostași români, supt steag românesc, în București Munteniei sau în Iași Moldovei, au trecut înaintea lumii care era obișnuită numai cu alaiul de Arnăuți și servitori înarmați pentru paradă al Domnilor fanarioți.

Pe de altă parte, odată cu admirarea pentru această armată, a pătruns la noi romanticismul, venit din Franța, de la un Lamartine, un Victor Hugo și, pe de altă parte, din Rusia, unde imitatorii romanticului frances — și e de ajuns să pomenească pe Pușchin în această privință — și ai romanticului englez s'au pătruns de starea de spirit romantică. Atunci au început să scrie la noi ofițeri ca Vasile Cîrlova și Grigore Alexandrescu, iar în Moldova ca Mihail Kogălniceanu, care a purtat la începutul strălucitei și multiplei sale cariere uniforma de ofițer: ca student încă a plecat cu epoletii lui Mihai-Vodă Sturdza și a ajuns apoi colonel în armata moldovenească. Și Alexandru Cuza a trecut printr'o situație militară de formă pînă să ajungă pe tronul țărilor românești reunite. Poeti de felul lui Cîrlova și Alexandrescu, prosatori de felul lui Nicolaé Bălcescu, sub-ofițer acesta, cadet în ar-

mata nouă a terii sale, de la început au fost prinși față de marea amintire a lui Mihai de un sentiment de recunoștință. Atunci, supt influență pe de o parte a romanticismului, național, patriotic, luptător, medieval al Apusului, pe de altă parte supt impresia, supt farmecul armatei, al fluturării unui steag, al zângănitului unei săbii, care trebuia să fie smulsă din teacă numai pentru scopurile neamului, supt această îndoită influență s'a ajuns la popularisarea figurii lui Mihai. S'a văzut atunci, în București și la Tîrgoviște, la Dealu, spectacolul nasteptat al lui Gheorghe Bibescu, ales la 1840 "Domn al Terii-Românești, care, îmbrăcat în costumul lui Mihai, cu mîndra lui căciulă pe frunte și încins cu o sabie asămănătoare săbiei lui eroice, mergea să se închine la mormîntul de la mănăstirea Dealului.

De atunci vremurile s'au schimbat în dauna reputației lui Bibescu. Au venit pe urmă studenții din Apus de s'au unit cu ambitia lui Eliad Rădulescu, care voia să fie dictator civil — nu militar (ilaritate) —, și au făcut revoluția de la 1848; Bibescu, care era o fire romantică, bolnăvicioasă, el care, cu mari însușiri și sentimente foarte nobile, nu era un om pe deplin echilibrat, a abdicat cînd nu trebuia să abdice, și a dat impresia că-i e frică; s'a retras la Brașov, părăsind tronul. Oamenii de la 1848, după ce s'au întors din exil, au ajuns pe vremea lui Cuza-Vodă și mai ales după, hotărîtori în viața politică a neamului și s'au răsbunat pe deplin împotriva învinșilor lor. O întreagă parte din istoria noastră în secolul al XIX-lea este prezentată, — și astăzi în cea mai mare parte conform vederilor revolutionarilor, „rosilor“ deveniti mai târziu, cînd s'au spălăcit, partidul național-liberal (ilaritate); ea este prezintată aşa cum acest partid „roșu“ a avut interes să înfățișeze pe adversarii săi zdrobiți. Dar momentul acela, cînd Bibescu s'a dus în veșmîntul lui Mihai Viteazul și a îngenunchiat la Dealu, este fără îndoială un moment foarte mare din cariera de dincolo de moarte a lui

Mihai Viteazul, prin sufletele noastre, și din ridicarea sentimentalității naționale a poporului nostru în secolul al XIX-lea.

Aș asămăna acest moment cu o serbare îndoită din care o parte a fost văzută aici, alta la frații noștri bucovineni. Cînd, la 1904, aici în București, s'au pomenit patru sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare am avut deosebita cinste să organizez serbări. Se pare că totuși nu sînt un organizator aşa de nepractic, cum au interes unii s'o spuie. (Surisuri.) Organisarea a mers bine, căci am văzut altele mai rău făcute de oameni cari au reputația necontestată că sunt practici. Între altele am reprobus mormîntul de la Putna, pe care arhitectul Mironescu l-a alcătuit cum trebuia; s'a făcut la acel mormînt slujba dumnezeiască și a urmat apoi un cortegiu istoric, care înfățișa pe Ștefan, pe Vlad Tepeș și ostașii lor. În cursul slujbei a fost un moment adînc impresionant, cînd ceia ce era artificiu, reproducere, imitație dispără cu totul, și oamenii s'au simțit în realitate a fi la Putna: acela cînd a îngenunchiat actualul nostru rege, atunci Printul de Coroană, cu fiul său alături, și s'au rugat pentru veșnică pomenire a lui Ștefan cel Mare și Sfint.

În astfel de momente s'a pregătit ce trăim acumă. Și au mai trecut cîțiva ani și printul Carol s'a dus în Bucovina și a vîrsat adevărate lacrimi, îngrenunchind pe lespedea mormîntului lui Ștefan.

Ei bine, ceia ce s'a întîmplat la 1840 cu Vodă Bibescu are în desvoltarea conștiinței noastre despre ce am fost și în așteptările despre ce putem să fim, valoarea acestui moment pe care cîțiva fericiți au putut să-l trăiască așteptînd fericirea mai mare de care s'au împărtășit atîț de mulți, de care ar fi bine să fim vrednici toți cîții ne-am împărtășit de dînsa.

Din acel moment de cînd Mihai Viteazul învie în istoria Românilor, începe o eră nouă pentru dînsa. Bălcescu, cînd era tînăr, a ascultat lectiile de istoria Românilor ale lui Aaron Florian, și el ni spune

despre acesta că vorbia mai mult de Asirieni și Babiloneni, dar lecturile de istoria Românilor ale das- călului ardelean, om potolit și nu lipsit de simțire, le-a ascultat Bălcescu supt impresia poesiei con- temporane și a lecturilor sale literare romantice, dar și supt impresia spiritului epocii sale. Această atmosferă l-a adus să scrie Istoria lui Mihai Viteazul.

Mă simt puțin jenat să vorbesc despre istoria lui Mihai Viteazul a lui Bălcescu, nu pentru că am încercat și eu o istorie a maréului Domn, care n'a fost continuată nici aşa de departe cum a fost istoria lui Mihai Viteazul scrisă de d. Ion Sîrbu din Banat, care a tipărit două volume din lucrarea sa, pe cind eu n'am dat decât cele dinăuntru capitole, din anume împrejurări. Poate că este un fel de fatalitate care a împiedecat să se publice până la capăt istoria lui Mihai Viteazul. Nu mă simt jenat de aceasta, dar mă simt jenat să vorbesc de cartea lui Bălcescu pentru că el a fost comemorat acum cîțiva vreme la Academia Română și cum s'au exprimat atunci judecăți asupra operei lui, s'a afirmat că un istoric nu poate să înțeleagă nimic din Bălcescu și opera lui. Hotărîrile acestea fiind implacabile, mă închin, și prin urmare nu voi vorbi acum de istoria lui Bălcescu, cu atît mai mult, cu cit am vorbit altă dată despre dînsul, aşa încît datoria mi-am făcut-o. Voi spune numai că opera lui rămîne fără îndoială foarte frumoasă, scrisă în stilul romantic de atunci și cu informația de atunci, dar rămîne înainte de toate un factor moral în desvoltarea conștiinții românești. Nu știu dacă s'a spus lucrul acesta la Academia Română, dar o spun eu acum: meritul cel mare al cărții lui Bălcescu este acela că a fost un factor moral în desvoltarea conștiinții neamului nostru în epoca lui contemporană. Să dea Dumnezeu ca fiecare să fi făcut în viața noastră ceva la un moment dat, care să fi fost un factor moral în desvoltarea conștiinții poporului nostru. Mai mare lucru nu poate să doarească nimeni. Si cu aceasta și-a plătit datoria față de poporul care li-a născut.

De aici, după Bălcescu și alături de Bălcescu, a intrat Mihai Viteazul în literatura poetică.

De partea ce urmează voiu vorbi mult mai puțin căci poeții pot fi lăsați singuri să vorbească.

Acel care a scris mai mult despre Mihai Viteazul în deosebite forme, a fost Dimitrie Bolintineanu. O parte din ceia ce a scris Bolintineanu este în mintea tuturor, dar e o parte care a rămas uitată, și nu pentru că e partea cea mai rea. Bolintineanu are despre Mihai Viteazul și o povestire populară, cum, mai târziu, a dat o povestire populară Ispirescu. Însă, o spun de la început, cu toate laudele care se cuvin lui Ispirescu, felul de a trata pe Mihai Viteazul pe care l-a adoptat el, cu cultura pe care putea să o aibă și cu puterea creatoare poetică nu mare de care dispunea meritosul culegător tipograf și adunător de basme, felul acesta mi se pare, sau se pare generației noastre, nepotrivit cu eroul ce a fost Mihai.

Aceiasi rezervă aş face-o față de o operă mult mai importantă, de cît aceia pe care a lăsat-o Bolintineanu, în ce privește felul cum Ștefan-cel-Mare se înfățișază în vestita operă dramatică a lui Delavrancea, „Apus de Soare”. Evident cineva nu este erou de dimineață până seara și în fiecare zi a vieții sale; este o parte de umanitate comună în noi. Și, cînd zic „umanitate comună” nu vorbesc de umanitatea inferioară, ci numai de aceia de care se împărtășesc toți în fiecare moment din viața noastră. Pot fi momente foarte duioase, deosebit de bune, de blînde în această umanitate comună, dar Ștefan-cel-Mare a trăit și trăiește în conștiința noastră într'o anume formă, și la dînsul trebuie totdeauna scos la iveală caracterul acela de imperială și senină maiestate. Restul de sigur a fost; numai cît nu-l păstrăm pe Ștefan în noi pentru rest, ci pentru această imperială și senină maiestate, care în „Apus de soare” lipsește, -- ceia ce nu înseamnă că opera n'are calități, dar această

notă lipsește. Tot aşa „Mihai Viteazul“ al lui Ispirescu n'aș zice că este un Mihai Viteazul care pune literele la vingalac, ferească Dumnezeu; dar cu toate acestea fiorul eroic pe care trebuie să-l dai, pentru că e vorba de un erou, nu este.

La Bolintineanu nu e mai mult, dar cartea e una dintre cele mai bune lucrări în prosă ale poetului, și chiar pentru cunoașterea faptelor n'ar strica, între multele lucrări despre Mihai pe care o să trebuiască să le răspindim în poporul nostru, mai ales în anumite Ținuturi, și în anume straturi, de exemplu în Basarabia, n'ar strica, zic, o nouă ediție a acestei cărticele care, pe vremea ei, la 1867-70, a avut două edițiuni, ceia ce însemnează că s'a cerut foarte mult.

A doua lucrare, uitată de mult, a lui Bolintineanu despre Mihai Viteazul este în legătură cu povestirea pe care Constantin Căpitanul Filipescu o spune întâi, nu fără potrivire și cu izvoarele străine a calăului care s'ar fi speriat de măreția Banului Mihai, osindit la moarte de Alexandru cel-Rău, și care s'ar fi sfiat a da lovitura, și Domnul, crezînd că în aceasta este o manifestare dumnezeiască, o sortire de sus, ar fi oprit osînda. Legenda aceasta — căci se pare într'adevăr că în cea mai mare parte este o legendă —, o întrebuintează dramatic Bolintineanu. El, care n'avea niciun fel de energie în poesia lui lirică, el, care era făcut pentru acorduri de ghitară supt fereastră într'o parfumată seară de vară —, și încă în mireasma aceasta, năvălind către iatacul, unde se întrevede cine știe ce albă figură 'n așteptare, este mai mult paciuli decît flori de teiu.

Bolintineanu a diluat, a diluat necontentit talentul său, ajungînd să dea, în loc de poesie adevărată, care zguduje întreaga fintă, doar o ușoară, dar încîntătoare suflare de vînt pentru o harpă eoliană prinsă în ramurile unei grădini. Cu acest temperament nu poți vorbi de Mihai Viteazul, și bietul om, căruia-i trebuie o intrigă de dragoste, introduce o fată de

Domn, Domnița Florica, desii Mihai n'avea atunci o fată de dragoste și o fată de măritat. Bolintineanu, zic, introduce pe Domnița Florica a lui Mihai ca fiind iubită de Alexandru cel-Rău însuși, pe cind ea voiește să ieie pe unul din frații Buzești. Si între domniță și Alexandru cel-Rău, care cere dragostea fetei ca să ierte pe tată, se desfășoară lungi dialoguri de casuistică amoroasă, care, dat fiind caracterul lui Mihai Viteazul, sunt absolut ridicolе. Toată lumea e într'un continuu behăit (Mare ilaritate) sentimental, care e absolut repulsiv (Ilaritate).

Altfel versurile nu sunt cele mai rele ale lui Bolintineanu; ba se află câteva care pot fi reproduse. Dar avem de înfățișat lucruri mai caracteristice în ceia ce privește pe Bolintineanu.

Partea cealaltă, lirică, cuprinde pe „Andrei“, de o parte, și, de altă parte, un număr de bucăți mărunte, episoade din Viața lui Mihai, căci se pare că Bolintineanu a vrut să ni înfățișeze în aceste anecdotă eroice întreaga viață a eroului.

In cea ce privește pe „Andrei“, este același gen de poesie narativă ca și în bucată dramatică de care a fost vorba acum: Andrei, unul din căpitaniile lui Mihai Viteazul, merge la Nicopole de cucerește cetatea. Atunci, fiindcă era vreme de iarnă, fug căldurele din haremurile lor. Una dintr'însele, care nu se putea numi decât Biulbiul, privighitoare, sau, cum îi zice Bolintineanu în românește: Biulbiula, această Biulbiulă (ilaritate) se amorează de Andrei, și între dînșii doi este un schimb de șoapte, de susurări de acestea amoroase, tot atât de consistente cum sunt dialogurile din drăma de care am vorbit. În ceia ce privește stilul, el înfățișează părți de-a dreptul ridicolе. Andrei e calificat că „era o rară ființă“. În ceia ce privește aspectele naturii, vă puteți închipui din subiect: o noapte de Ianuarie, o armată năvălitoare, tropotul cailor pe ghiață Dunării, un oraș care arde, flăcările ce se răsfrîng oglindindu-se în ghiața fluviului, și poetul zice, vorbind de tresărirea stelelor într'o noapte cu ger:

Iar stelele parcă își dau o mișcare

Ca să se 'ncalzească de frigul cel mare! (ilaritate), întocmai ca un particular care ar bate din picioare ca să se încalzească de -- frigul cel mare. (Ilăritate.)

E bine să rîdem de lucrurile acestea cît mai mult, ca să nu le facem. (Aplause.) E bine să nu le facem pentru că nu e estetic și mai ales nu e pios: este o caricaturisare a figurilor mari. Cînd poți să-ți băti joc de atîtea alte figuri și de născociri, de ce să te legi de morții mari ai unui popor întreg? Este o profanare de templu care se pedepsește foarte aspru, și, cînd profanatorul e un poet, nu e alt mijloc decît ridicolul, care e o arma teribilă.

Mai populare sunt bucătîile cele mici ale lui Bolintineanu, și venim acum la dînsele. Avem mai întăiu trei bucăți care rămîn în mintea tuturora încă din anii de școală, și anume: *Mihai scăpînd stîndardul*, *Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul și Moartea lui Mihai* —, o bucată mai puțin cunoscută. Tot în genul acesta era „Întoarcerea lui Mihai de la Dunăre”, care nu oferă nimic caracteristic, și o altă bucată în care se strecoară preocupări de politică contemporană: fiindcă Bolintineanu a fost ministru supt Cuza-Vodă și a jucat un rol foarte important de publicist, ca și acel reprezentant al terii în Adunarea Națională de atunci, — el a tipărit „Nemesis” și „Bolintiniadele” o culegere de satire, în care întrebuiuștează arma poesiei împotriva dușmanilor săi —, a strecut și în cutare din această serie de episoade atacurile contra adversarilor Unirii, și în acest cas Mihai Viteazul acopere figura lui Cuza-Vodă. Mă întreb dacă în atitudinea acestuia nu erau reminiscențe din Mihai Viteazul: uniforma lui Cuza, în felul de a se adresa către popor, în iubirea lui pentru armată și în toate speranțele pe care le întrezăria.

Dar prefer acestor bucătîi altele, și anume: *Mihai la bătălie*, care se sprijină pe o legendă creată de Bolintineanu însuși și care nu există în paginile is-

toriei, pe urmă *Mirăslău*, descriind lupta în care, cum se știe, Mihai a fost învins de Basta, și *Mama lui Mihai*, în care Bolintineanu, care a scris și «Mama lui Ștefan-cel-Mare», încearcă să strămute aceiași situație a legăturii între fiul luptător și mama care-l așteaptă îndelung.

Venim acum la felul cum generațiile de la 1890 înceoace au înțeles pe Mihai Viteazul, în alt fel decât cel dulceag, înflorit și parfumat în care l-a înțeles Bolintineanu.

De la 1890 în istoria literaturii noastre începe un nou capitol. Acei cari au participat la alcătuirea acestui capitol n'au nicio pretенție, nicio trufie cu privire la lucruri care sunt aşa de evidente, încât se impun de la sine. O nouă stare de spirit a fost creată; poporul nostru a ieșit din romanticism. Formalismul sec, care urmase după romanticismul născut din imitarea, adesea zădarnică, a literaturilor străine a făcut loc pe la 1890 unei conștiințe nouă despre noi înșine, despre ceia ce suntem, despre ceia ce avem și ceia ce putem. Multi vor să întunece mișcarea de la „Sămănătorul”, care n'a fost mărginită numai la această revistă, ci a însemnat un fel de a fi în literatură al unei întregi generații pe care destui ar dori să o vadă îngropată cu totul. Întîmplarea a făcut însă ca, pe lîngă aceia pe cari soarta i-a luat, să fie și alții pe cari altă soartă, rea pentru dușmanii lor, să menține în viață și cari se îndărătnicesc să nu moară. (Aplause prelungite.)

Se întimplă chiar să fie unul cu deosebire viu și care e hotărît să apere, nu numai ceia ce a putut face el, dar ceia ce au făcut cei mai meritoși decât el cari au stat împrejurul lui, cari au colaborat la această faptă de cugetare și cari, fiindu-li gura astupată de pămînt astăzi, nu se pot apăra (Emoție în auditor). față de epigonii cari cred că tăgada mișcării de la „Sămănătorul” creiază în locul ei o alta. (Aplause prelungite.)

Socotind că toate figurile trecutului nostru ni-

trebuiau pentru a ridica presentul, n'au umblat romantic, căutînd subiecte nouă în trecutul românesc, ci, dîndu-ni sama, dincolo de literatura noastră, dincolo de poesia acelora dintre noi cari erau numai poeti, că toate forțele vii ale neamului nostru trebuiesc întrebuintate pentru opera cea mare care supt ochii noștri s'a îndeplinit acum, am ridicat trecutul, nu pentru a pune buchete de flori artificiale pe fereasta întredeschisă a unei iubite sentimentale, ci pentru a face din trecutul acesta ce a fost cu adevărat în toată vigoarea, în toată măreția, în toată sublimitatea sa plină de încordare și jertfe.

În felul acesta, firește, între toți ceilalți, Mihai însuși s'a ridicat înaintea ochilor noștri, și am avut conștiință că a fost, cum a și fost în realitatea lui chinuită și dureroasă, un om întreg, crunt, mut, tulburat de grozave patimi, mînat înainte de porunci cărora zădarnic s'ar fi încercat să se împotrivească, ridicînd pe umerii săi soarta unui neam întreg, deschizînd largi porțile viitorului său. Ca figură tragică l-am văzut toti, și am încercat, fiecare după puterile noastre, să-l redăm. Ce va face simbolismul din figura lui Mihai și a celorlalți, Dumnezeu știe, văzînd ce sînt în stare să facă în domenii mai accesibile pretențioasei lipse de talent; noi însă ne-am încercat, potrivit firii noastre, să facem din el o vedenie de realitate îndemnătoare pentru contemporanii noștri, fie în genul liric, fie în cel dramatic.

Eu însuși am îndrăznit să încerc o dramă despre Mihai Viteazul, pe care poate o veți vedea în întregime după cîteva săptămîni, aici, la Teatrul Național. Voiu menționa din opera unui scriitor, din fericire, nu numai în viată, dar încă tînăr, d. Cornelius Moldovanu, felul cum a înfățișat dînsul luptă de la Mirăslău. Este într'adevăr o bucată foarte bună și foarte frumoasă.

Nu voiu face să se cetească poesia, atît de frumoasă totuși, a lui Cerna, „Pace“, pentru următorul motiv: este vorba de „însîngerata umbră a lui Mihai“

într'un vers care face să vibreze sufletul tuturora, dar poesia nu e în rîndul întâiu pentru Mihai; ea trece prin el pentru ca, printre o întreagă expunere filosofică, de ordin foarte înalt, dar care nu interesează aici, să ajungă aiurea, și chiar la alt ideal decât la idealul lui Mihai. Noi suntem aici însă pentru a pomeni idealul lui Mihai: nu ne privește viața lui, amestecată pentru a ajunge aiurea, ci tot ce pune în lumină însăși această viață și numai această viață. Prin urmare să nu se creadă că este o lipsă de iubire față de Cerna, pe care l-am cunoscut, pentru care am avut în vremuri poate sentimente care n'au fost mai puțin duioase decât ale celor care au bătut monedă cu talentul său, neavând aur în propria lor ființă (Aplause), ci-l lăsăm la o parte numai pentru că locul „Păcii“ lui Cerna nu este aici.

Încă un singur lucru înainte de a încheia: fiind că generația care se ridică acum ne găsește astăzi de bătrâni, după ce generația precedentă ne găsise însă de tineri, încit se poate zice că noi n'am avut nicio existență (ilaritate), fiind cuprinși între vădita antipatie a predecesorilor și între antipatia nu mai puțin mare a generației de astăzi, foarte grăbită să ni lea succesiunea, ne putem gîndi la ce va face din figurile simbolice ale istoriei Românilor, dintre care în rîndul întâiu se ridică figura lui Mihai, mai însemnată astăzi de cînd pe sprijinul faptei sale am făcut fapta noastră. Si vom spune deci, cînd se va pregăti această generație să se atingă și de această mare figură a lui Mihai Viteazul, i-aș da un singur sfat: sfatul de a deveni eroică înainte de a se atinge eroii. (Aplause închidung prelungite.)

(Stenografiat de Henri Stahl.)

